

MOKSLOTYRA. ETIKA

S. JANKAUSKAS

KELYJE Į EPISTEMOLOGINĮ ANARCHIZMĄ

Šio amžiaus šeštame dešimtmetyje neopozityvizmas jau išgyveno krizę. Nesėkmės realizuojant jau kelis kartus modifikuotą pradinę programą (racionali žinių rekonstrukcija išskiriant absoliutų žinojimo pagrindą ir retransliuojant jo tikrumą į teorinį anstatą)¹ rodė neopozityvizmo pozicijos nevaisingumą ir vertė ieškoti alternatyvos. Posūkio momentu, žyminiu perėjimu nuo kompromisinės nuolaidų politikos prie atviros neopozityvistinės programos kritikos, buvo V. Kvaino straipsnis „Dvi empirizmo dogmos“². Jame V. Kvainas ne tik pademonstravo neopozityvizmo prielaidų apie analitinių ir sintetinių teiginių dichotomiją ir teorinių teiginių redukavimo į betarpiško patyrimo duomenis nepagrįstumą, bet ir visam mokslui pritaikė dar P. Diuchemo iškeltą mintį apie fizikos teiginių kontroliavimo patyrimu kompleksinį pobūdį³. Pagal V. Kvainą, „empirinio reikšmingumo vienetas yra ištisas mokslas“⁴. Šios idėjos akivaizdoje nublanko verifikacionistinės neopozityvizmo problematikos reikšmingumas: iš jos išplaukianti išvada apie negalimumą vienareikšmiškai lokalizuoti „teorinį taikinį patyrimo strėlėmis“ sąlygojo dėmesio centro slinkimą iš „vertikalios“ pažinimo komponentės (ryšys—teorija—patyrimas) į „horizontaliąją“ pažinimo komponentę (tarpteoriniai sąryšiai). Čia ir išryškėjo ilgą laiką klestinčio neopozityvizmo gožiamos K. Popperio koncepcijos potencialios. Pozityvistinis jos aspektas—falsifikacionizmas (arba išvirkščias verifikacionizmas) kartu su jo prielaidomis, aišku, pateko į V. Kvaino kritikos ugnį. Tačiau ne čia slypėjo K. Popperio metodologijos gyvybingumas. Dar „Tyrimo logikoje“⁵ K. Popperis akcentavo būtinumą griežtai skirti psichologinį (subjektyvųjį) ir loginį metodologinį (objektyvųjį) pažinimo tyrimo aspektus, tik pastarąjį laikydamas pažinimo teorijos objektu. Realizuodamas šį reikalavimą, jis bu-

¹ Plačiau žr.: *Nekrašas E.* Loginis empirizmas ir mokslo metodologija.—V., 1979, p. 5—57.

² Žr.: *Quine W.* From the Logical Point of View.—New York, 1953, p. 20—46.

³ Žr.: *Duhem P.* La theorie physique, son objet et sa structure.—Paris, 1914, p. 273—285.

⁴ *Quine W.* From the Logical Point of View, p. 42.

⁵ Žr.: *Popper K.* Logik der Forschung.—Wien, 1935.

vo nuoseklesnis negu neopozityvistai. Atkreipęs dėmesį į tai, kad „teiginiai gali būti pagrįsti tik teiginiais“⁶, jis konstatavo hipotetinį (teorinį) empirinės bazės pobūdį ir teorinį stebėjimo sąlygotumą⁷. Kaip tik šios idėjos, implikuojančios mintį apie tam tikrą teorinio pažinimo autonomiškumą patyrimo atžvilgiu, neopozityvizmo krizės situacijoje ir atvėrė perspektyvą naujos problematikos formavimuisi. Jų vystymas tapo naujos tradicijos mokslo filosofijoje — „istorinės mokyklos“ — centrine magistrale. Kai dėmesio centre atsidūrė tarpteoriniai sąryšiai, į tyrimų sritį pateko ir dinaminis mokslo aspektas. Natūralu, kad jo tyrimui buvo pasitelktas loginis neopozityvizmo aparatas — loginės analizės ir struktūrinio modeliavimo metodai. Šis naujų problemų formavimasis ir jų sprendimų evoliucionavimas ryškiai atsispindi ir P. Fejerabendo metodologiniuose ieškojimuose.

P. Fejerabendas išgyveno minėtą mokslo filosofijos problematikos kaitą kaip savo paties pažiūrų metamorfozę. „Atsiskaitymą su sąžine“ jis pradėjo apversdamas aukštyn kojomis neopozityvistų schemą. Jau pirmame reikšmingesniame (įtrauktame į jo raštus) straipsnyje⁸, pademonstravęs pastangas sukonstruoti teoriškai neutralių kalbų stebėjimo bergždumą, tuo pačiu parodydamas, jog neįmanoma išskirti absoliutaus pažinimo pagrindo, jis iškėlė tezę: „stebėjimo kalbos interpretacija yra sąlygota teorijų, kurias mes vartojame stebėjimui paaiškinti. Ji pakinta pakitus teorijoms“⁹. P. Fejerabendo nuomone, ši tezę kartu su visoms pozityvizmo atmainoms būdinga fenomenalistinės tikrovės samprata buvo nesuderinama su moksliniu kritiškumu. Laikant reiškinius mokslo aiškinama tikrove ir pripažįstant teorinį stebėjimo sąlygotumą, pažinimo rezultatų kritika praranda atsparos tašką, taigi tuo pačiu ir prasmę. Tuo tarpu skiriant reiškinius nuo besireiškiančių objektų, pirmųjų stebėjimo teorinis sąlygotumas reikštų pastovią pažinimo rezultatų iškrypimo, taigi ir paklydimo galimybę. Šia prasme ši nuostata tikrovės atžvilgiu (P. Fejerabendas ją vadina „realistine“) „netoleruoja jokių dogmatinių ir nekoreguojamų teiginių pažinimo srityje“¹⁰. Beje, P. Fejerabendi ir pozityvizmas, ir realizmas — tik pažinimo interpretacijos (die Ideal-bilder), kurių pasirinkimą sąlygoja iš jų plaukianti metodologinė išvada, šiuo atveju, — galimybė kritiškai vertinti mokslo rezultatus. Šis realizmo privalumas, parėmęs panteorinę tezę, buvo esminis jo pasirinkimo motyvas. Panteorinė tezę, teikdama teorinio samprotavimo laisvę patyrimo atžvilgiu, sudarė pagrindą teorinio aiškinimo kriterijaus problemai: teorinis faktų sąlygotumas reiškia, kad jie negali būti bešališki teisėjai konkuruojančioms teorijoms. P. Fejerabendas apėjo šią problemą pasiten-

⁶ Ten pat, p. 15.

⁷ Ten pat, p. 62.

⁸ Žr.: *Feyerabend P. An Attempt at a Realistic Interpretation of Experience.* — In: *Proceedings of the Aristotelian Society. New Series, 1958, vol. 58, p. 143—170.*

⁹ *Feyerabend P. Ausgewählte Schriften.* — Braunschweig, 1978, Bd. 1. *Der Wissenschaftstheoretische Realismus und die Autorität der Wissenschaften*, S. 18.

¹⁰ Ten pat, p. 23.

kindamas konstatacija: „kokios nors teorijos priėmimas (ar atmetimas) experimentum crucis pagrindu yra pragmatinio (psychosociologinio) pobūdžio įvykis, kuris tik po to interpretuojamas teoriškai ir būtent teorijos, atlaikiusios experimentum crucis, pagrindu“¹¹. Vėliau jis atkreipė dėmesį į tai, kad stebėjimo kalbos teoriškumo pripažinimas veda prie koherentinės tiesos teorijos. Siekimas išvengti „teorinio solipsizmo“ verčia daryti prielaidą, kad yra bent jau santykiškai neutralūs stebėjimo teiginiai, kurių prasmė priklauso nuo teorijos, kitokios negu tikrinamoji. Tačiau tokiu atveju kokios nors teorijos tikrinimas reiškia jos derinimą su stebėjimo teorija, o šios tikrinimas — jos derinimą su kita ir t. t. Pažinimas patenka į savotišką teorijų ratą. Praradęs ryšį su tikrove, jis apskritai negali būti laikomas pažinimu. Todėl P. Fejerabendas ryžosi patikslinti ankstesnį sprendimą: „Turint teisingą teoriją, praktiškai yra pagrįsta reikalauti, kad visos likusios teorijos derėtų su ja. Tarus, kad teorijos (pirmosios.— S. J.) teisingumas glūdi jos faktiniame atitikime (im Sachbezug), šis atitikimas gali būti nustatytas „tik pilnai išvysčius priešastinę stebėjimo teoriją, <...> kuri parodytų, kokiu būdu konkretūs aplinkos įvykiai (Tatsachen) sukelia reakcijas konkrečios (kūniškos ir dvasinės) sąrangos organizmuose ir kaip tam tikra reakcijų seka gali būti dingstis apibrėžtoms nuostatoms (Erwartungen)“¹². Bet tokia „priešastinė stebėjimo teorija“ irgi yra teorija, o jos teisingumą taip pat reiktų užtikrinti. Šis sprendimas susidūrė su papildomais sunkumais po to, kai N. Hensonas¹³ ir T. Kunas¹⁴ užakcentavo teorijų nesugretinamumo tezę, o T. Kunas, be to, dar istoriniais pavyzdžiais pademonstravo, jog prieštaraujančių faktų (anomalijų) nepakanka teorijai paneigti. P. Fejerabendas T. Kuno pastebėtą mokslo ypatumą apibūdino kaip atkaklumo principą (the principle of tenacity, das Prinzip der Beharrlichkeit). „Šis principas reikalauja iš tyrėjo laikyti prieštaraujančius atvejus dingstimi ne tiek teorijai atmesti, kiek ją toliau analizuoti ir detaliau išplėtoti“¹⁵. Bet atkaklumo principas kartu su teorijų nesugretinamumo teze padaro neįmanomą teorijų kaitos aiškinimą: negalimas nei atskiros teorijos paneigimas jos nuosavu patyrimu, nei teorijų atranka gretinant jas tarpusavyje. Šioje, atrodė, beviltiškoje situacijoje P. Fejerabendas rado išeitį K. Popperio¹⁶ inspiruotoje alternatyvaus mąstymo idėjoje. Jos turinys — galimų įvairių teorinių požiūrių platinimas siekiant jų konfrontaciją maksimaliai atskleisti kiekvienos galimybes ir trūkumus. P. Fejerabendas pritaikė šią idėją griežtos mokslinės kritikos poreikiams, parodydamas, kad alternatyvinės teorijos gali išplėsti tikrinamos teorijos empirinį turinį. Jei tikrinamos teorijos patyrimas nėra pakankamas jos

¹¹ Fejerabend P. Ausgewählte Schriften, Bd. 1, S. 19.

¹² Ten pat, p. 72.

¹³ Žr.: Hanson N. Patterns of Discovery.— Cambridge, 1958.

¹⁴ Žr.: Kuhn T. The Structure of Scientific Revolution.— Chicago, 1962.

¹⁵ Fejerabend P. Ausgewählte Schriften, Bd. 1, S. 288—289.

¹⁶ Žr.: Popper K. Back to the Pre-Socratics.— In: Proceedings of the Aristotelian Society. New Series, 1959, vol. 59, p. 1—24.

paneigimui, tai galima pasitelkti „patyrimą, matomą jos alternatyvų šviesoje“¹⁷. Jos paryškintų ir pagausintų tikrinamosios teorijos anomalijas ir tuo pačiu atvestų ją į bankrotą. Atkaklumo principas turi būti papildytas proliferacijos principu (the principle of proliferation), „kuris siūlo kurti ir vystyti nesuderinamas su nusistovėjusiais požiūriais teorijas net ir tuo atveju, kad šie požiūriai yra visiškai patvirtinti ir visuotinai pripažinti“¹⁸. P. Fejerabendo nuomone, šių abiejų principų „sąveika yra esminis mokslo bruožas“¹⁹. Tik alternatyvinių teorijų platinimas ir atkaklus jų laikymasis gali užtikrinti visapusišką teorijų galimybių išplėtojimą.

Tačiau, pasirodo, proliferacijos principas pats savaime dar nepajėgus paaikškinti teorijų kalbos. Alternatyvinės teorijos gali užakcentuoti ir pagausinti kokios nors teorijos anomalijas tik būdamos sugretinamos su ja. Priešingu atveju nėra jokios garantijos, kad skirtingos teorijos turi reikalą su tais pačiais faktais. P. Fejerabendui neliko nieko kita, kaip grįžti prie ankstesnio „pragmatinio“ sprendimo. Tik šį kartą jis aiškiai suformulavo anksčiau šešėlyje paliktą prielaidą. Anot jo, „teorijos prognozės priklauso nuo jos postulatų, su jais susijusių gramatinių taisyklių, taip pat nuo pradinių sąlygų, kai tuo tarpu pirminių teorijos terminų prasmė priklauso vien tik nuo postulatų (ir su jais susijusių gramatinių taisyklių)“²⁰. Kaip tik todėl „nesugretinamos teorijos gali būti paneigtos jų nuosavo patyrimo (nors, nesant sugretinamų alternatyvų, šie paneigimai labai silpni)“²¹. Bet atkaklumo principui nė motais, ar paneigimai silpni, ar stiprūs. Nukreipiant prieš P. Fejerabendą jo kritiką I. Lakato atžvilgiu, galima paklausti: „Jei leista laukti (ignoruoti anomalijas.— S. J.), tai kodėl nepalaukus truputėlį ilgiau (kodėl neignoravus truputėlį daugiau anomalijų.— S. J.)?“²² Taigi net ir alternatyvinis patyrimas, jei jis ir galimas (atsisakant pretenzijų į teorijų nesugretinamumo tezės visuotinumą), nėra pakankamas paneigti teorijai, saugomai atkaklumo principo. P. Fejerabendas priverstas dar labiau susilpninti teorijų nesugretinamumo tezę. Nors ir „teorijų turinys negali būti sulygintas“²³, bet vis tiek „galima panaudoti nesugretinamas teorijas jų tarpusavio kritikai“²⁴. Galimi įvairūs formalūs teorijų sugretinimo būdai²⁵. Tačiau „sunku juos „objektyviai“ (intersubjektyviai.— S. J.) suformuluoti“²⁶. Pavyzdžiui, teorijos paprastumas ne tik negali būti vienareikšmiškai nu-

¹⁷ Fejerabend P. Explanation, Reduction and Empiricism.— In: Minnesota Studies in the Philosophy of Science. Minneapolis, 1966, p. 73.

¹⁸ Фейерабенд П. Ответ на критику.— В кн.: Структура и развитие науки.— М., 1978, с. 420.

¹⁹ Fejerabend P. Consolations for the Specialist.— In.: Criticism and Growth of Knowledge. Cambridge, 1970, p. 209.

²⁰ Fejerabend P. Ausgewählte Schriften, Bd. I, S. 190.

²¹ Fejerabend P. Consolations for the Specialist, p. 227.

²² Ten pat, p. 215.

²³ Ten pat.

²⁴ Фейерабенд П. Ответ на критику, с. 433.

²⁵ Plačiau žr.: Fejerabend P. Ausgewählte Schriften, Bd. 1, S. 199—200.

²⁶ Ten pat, p. 200.

sakytas, bet ir negali garantuoti teorijos teisingumo: nėra jokio pagrindo manyti gamtą esant paprastą. Be to, formalūs teorijų gretinimo kriterijai dažnai veda prie prieštaringų rezultatų. Pavyzdžiui, paprasta teorija yra priimtinesnė negu sudėtinga, tačiau su tuo paprastumu susijusi „vidinė teorijos harmonija“ komplikuoja jos taikymą, ir dėl to teorija darosi nepriimtina. Teorijos pasirinkimo situacijos subjektyvumas dar labiau išryškėja experimentum crucis procese. Šis eksperimentas yra galimas todėl, kad juo tarpusavyje ne lyginami nesugretinamų teorijų terminai, bet „remiamasi jais ir jų sąryšiu su fiziniu pasauliu (tą sąryšį suprantant instrumentiškai.— S. J.). <...> Šiuolaikiniai mokslininkai domisi formulėmis, kai tuo tarpu mes aptarinėjame interpretacijas. Visiškai įmanoma, jog, būdami gerai susipažinę su teorijomis (kurios yra tikrinamos.— S. J.), jie gali pereiti nuo vienos jų prie kitos tokių greičiu, kuris leidžia jiems pasilikti vienoje palyginimo plokštumoje“²⁷. Šis miglotas spėjimas — tai jau P. Fejerabendo rezignacijos ženklas. Pripažindamas teorijų kaitos faktą, jis priverstas daryti prielaidą apie galimybę sugreinti teorijas. Tačiau, negalėdamas rekonstruoti tokios galimybės savaime mokslo modelyje, jis vėlgi priverstas rinktis: modelis arba mokslo istorija. Matyt, P. Fejerabendas atidavė pirmenybę istorijai ir tuo pačiu pasirašė nuosprendį savo ankstesniems ieškojimams.

Šis rezultatas — dėsninga loginės analizės ir apskritai struktūrinio modeliavimo metodų absoliutinimo tiriant dinaminį mokslo aspektą baigtis. Kaip parodė K. Poperio koncepcijos evoliucija, loginio požiūrio taikymas tiriant pažinimo procesą neišvengiamai atveda į „tretįjį pasaulį“, t. y. į teorinių sistemų, problemų ir probleminių situacijų, kritinių argumentų, diskusinių būsenų pasaulį²⁸. Tyrimo objektu tampa šio pasaulio elementų sąryšis. Jų analizė atskleidžia pažinimo turinio vidinę determinaciją — autonominę pažinimo vyksmo sudedamąją. Toks tyrimas (ir jo vartojamos priemonės), be abejo, turi savo vertę, kiek jis atskleidžia autonominės pažinimo sudedamosios ypatumus ir padeda spręsti čia išskylančias problemas. Nesusipratimai atsiranda, kada ši pažinimo proceso abstrakcija pateikiama kaip apskritai pažinimo proceso paaiškinimas. Naudojantis K. Poperio schema, galima konstatuoti: kadangi „trečiojo pasaulio“ ryšys su kitais dviem — „fizinių būsenų“ ir „psichinių būsenų“ — pasauliais nėra loginio pobūdžio, tai realios pažinimo problemos, išskylančios šių „pasaulių“ sandūroje, gali būti įgabentos į „trečiąjį pasaulį“ tik kontrabandos keliu. Bet, praradusios ryšį su jas generuojančia terpe ir traktuojamos pagal gana laisvai sukonstruotų mokslo modelių vidinę logiką, jos nugaišta (tampa beprasmėmis) arba išsigimsta.

Išnagrinėtas atvejis tai ryškiai iliustruoja. Kaip buvo parodyta, P. Fejerabendas sukonstravo savąjį mokslo modelį įvertindamas kai kuriuos mokslo vyksmo ypatumus bei spręsdamas jų loginio derinimo problemas. Gerai suvokdamas modelio dirbtinumą, P. Fejerabendas apdraudė

²⁷ *Fejerabend P. Consolations for the Specialist*, p. 226.

²⁸ *Popper K. Objective Knowledge.— Oxford, 1972, p. 106—152.*

jį nuo galimo mokslo istorijos teismo, paskelbdamas jį normatyviniu. Po šio sprendimo struktūrinis modelis ėmė pretenduoti į pažinimo (apskritai), kaip santykio su tikrove, rekonstravimą. Čia ir paaiškėja, kad „pažinimas, suprantamas tokiu būdu, nėra procesas, kuris artėja prie kokio nors idealo, bet <...> tampa pastoviai daugėjančių alternatyvų okeanu“²⁹. Iš tiesų „trečiajame pasaulyje“, kuriame viešpatauja vien loginis būtinumas, visos teorijos yra tiesiogiai reikšmingos, prisidėdamos „prie mūsų intelekto galios išvystymo“³⁰. Pažanga čia reiškiasi kaip savotiškas „fizinis“ augimas, ir proliferacijos bei atkaklumo principai tampa trivialiai akivaizdžiais reikalavimais ją užtikrinti.

Tačiau tokia pažinimo samprata yra aiškiai anemiška: jai stinga problemiškumo. P. Fejerabendas bandė pagyvinti modelį „iškiepydamas“ jį realių tikslą ir „importuodamas“ teorijų kaitos problemą. Abiem atvejais jis nusidėjo logikai. Modelio tikslas — „maksimalus mūsų žinių patikrinamumas“³¹ — turi prasmę tik darant prielaidą apie pažinimo rezultatų atžvilgiu išorinį pažinimo objektą ir sąryšį su juo, t. y. apie išėjimą už „trečiojo pasaulio“ ribų. Be šio išėjimo (o jis nėra loginio pobūdžio) žinių patikrinamumo prasmė neverta triukšmo, kurį sukelia alternatyvių teorijų trynimasis.

Teorijų kaitos problema tiek pat svetima P. Fejerabendo mokslo modeliui, ką ir teigia atkaklumo principas. „Trečiajame pasaulyje“ nėra veiksmų, apribojančių teorijų plitimą, ir teorijų kaitos problema čia neturi prasmės. Ši problema iškyla stebint realią mokslo istoriją. Mąstymą surakinęs loginis požiūris neleidžia atsisukti į tikrąsias tos istorijos priežastis, ir belieka tenkintis jos paviršiumi — šešėlių žaismu. O čia siautėja chaosas: teorijos pasirinkime socialiniai ir psichiniai veiksniai kertasi su pagal „trečiojo pasaulio“ matus sukirtų universalių metodologijų reikalavimais ir vieni kitus reliatyvizuoja. „Tai, kas lieka, yra estetiniai vertinimai, skonio vertinimai ir mūsų pačių subjektyvūs pa-geidavimai“³². „Esant tokiam mokslui, supratimas (reason) negali būti visuotinis, ir nežinojimas (unreason) negali būti apribotas. Šio mokslo bruožas prašosi anarchistinės epistemologijos“³³.

Iš tiesų nežinojimas negali būti apribotas tol, kol mokslą (ir apskritai pažinimą) bandoma perprasti iš siauros jo išpjovos — jo turinio vidinio sąlygotumo aspekto. Tada į nežinojimo erdvę patenka ir kokybiškai naujų to turinio elementų (mokslinių atradimų) atsiradimo faktas („spėjimai“.— K. Popperis), ir galutinės teorijų kaitos priežastys („minios psichologija“.— T. Kunas), ir pagaliau pati pažinimo prasmė („žaidimas su katyte“.— P. Fejerabendas). Tada galioja ir „viskas tinka!“ („Anything goes!“)³⁴.

²⁹ Fejerabend П. Ответ на критику, с. 421.

³⁰ Ten pat, p. 421.

³¹ Ten pat, p. 419—420.

³² Fejerabend P. Consolations for the Specialist, p. 228.

³³ Fejerabend P. Against Method.— London, 1975, p. 170.

³⁴ P. Fejerabendo epistemologinio anarchizmo lozungas.

Supratimas negali būti visuotinis, t. y. struktūrinio modeliavimo metodas negali būti universali mokslo raidos rekonstravimo priemonė. Ne dėl to, kad pats mokslas būtų chaotiškas reiškinys (toks jis atrodo tik apsiribojus nelanksčiu loginiu požiūriu), bet ir dėl to, kad mokslas yra istoriškai kintantis, vis naujas formas ir naują turinį įgaunantis reiškinys³⁵. Pats struktūrinio modeliavimo metodas yra žmogaus intelektualinės evoliucijos produktas ir todėl jis negali turėti metaistorinės reikšmės³⁶. Kaip pastebį neabejotinai gilia istorine nuovoka pasižymintis (1970—1972 metais išleidęs kapitalinę šešių tomų „Filosofinės ir mokslinės minties istoriją“³⁷) italų filosofas L. Džeimonatas, „tas faktas, kad nūdienos gamtos moksluose pastebima aiškinamosios funkcijos, tradiciškai priskiriamos modeliavimo metodui, mažėjimo tendencija, ji turėtų kelti įtarimą dėl tokio metodo išplėtojimo efektyvumo istoriniams reiškiniams tirti“³⁸. Papildomu tokio įtarimo patvirtinimu galėtų būti ir šiame straipsnyje parodyti sunkumai, su kuriais susidūrė P. Fejerabendas, sprenddamas teorijų nesugretinamumo problemą, arba tiksliau — operuodamas jos sprendimu, gautu absoliutinant dedukcinę logiką. P. Fejerabendas sekė T. Kunu, kuris, konstatavęs, jog tarp kai kurių viena kitą keičiančių teorijų nesama dedukcinių ryšių, padarė išvadą, kad tokios teorijos yra iš principo nesugretinamos. Tuo tarpu reiktų spręsti atvirkščiai, t. y. kad „mąstymas apie išvestinumo sąryšius tarp teiginių“ yra visiškai neadekvatus metodas viena kitą keičiančioms teorijoms palyginti“³⁹. Kitaip tariant, į teorijų nesugretinamumo reiškinį reikia žiūrėti kaip į problemą, o ne kaip į „ontologinį“ faktą! Ši išvada nuteikia tolesniems ieškojimams ir kelia lankstesnių autonominės pažinimo sudeamosios tyrimo metodų reikalavimą.

³⁵ Žr.: *Engelsas F.* Gamtos dialektika.— V., 1960, p. 22.

³⁶ Plg.: *Geymont L.* Paradossi a rivoluzioni. Interviste su scienza e politica.— Milano, 1979, p. 74.

³⁷ Žr.: *Geymont L.* Storia del pensiero filosofico scientifico.— Milano, 1970—1972, vol. 1—6.

³⁸ *Geymont L.* Scienza e realismo.— Milano, 1977, p. 83.

³⁹ *Stegmüller W.* Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und analytischen Philosophie. Bd. 2. Theorie und Erfahrung. Zweiter Halbband. Theorienstrukturen und Theoriendynamik.— Heidelberg, 1973, S. 8.